

ДОВГА ТІНЬ РАДЯНСЬКОЇ ДИВЕРСІЙНОЇ ДОКТРИНИ?

4 грудня 1961 року. Американські солдати спостерігають, як будівельники під посиленою охороною східнонімецьких сил безпеки будують масивну кам'яну стіну на КПП Фрідріхштрассе у Східному Берліні.

Борис Миколайович Родін був відомою людиною в КДБ. Працюючи офіцером розвідки в Лондоні з 1947 по 1951 рік, він допоміг організувати втечу Гая Берджесса і Дональда Макліна – членів сумнозвісної кембриджської п'ятірки британських подвійних агентів, які таємно передавали критично важливу інформацію Радянському Союзу в першій половині 20-го століття. Більш відомий під псевдонімом «Коровін», він також брав безпосередню участь у вербуванні ще одного з найбільших зрадників Ї Величності – Джорджа Блейка, офіцера Секретної розвідувальної служби, який добровільно зголосився шпигувати на користь Радянського Союзу після того, як потрапив у полон під час Корейської війни.

На початку 1960-х років цей радянський ветеран-агентурник отримав своє останнє завдання в КДБ – очолив Тринадцятий відділ, який займався плануванням диверсійних операцій проти найненависніших супротивників Кремля. Разом із союзниками у Празі та Східному Берліні під час холодної війни Москва розробила десятки планів нападу на західні об'єкти або виведення їх з ладу.

Завдяки нещодавнім відкриттям в Архіві Служби безпеки Чехії, ми тепер можемо реконструювати доктрину, яка лежала в основі диверсій радянського блоку упродовж більшої частини 20-го століття, і провести паралелі з безліччю підозрюваних диверсійних атак, котрі спостерігаємо в Європі і США з моменту російського вторгнення в Україну. Хоча кілька свідчень перебіжчиків, урядові, аналітичні та журналістські розслідування дали змогу зазирнути у світ саботажу й диверсій путінської епохи, ми все ще дуже мало знаємо про історію планів Кремля щодо використання цих руйнівних інструментів. Це проблема, оскільки нинішні диверсійні операції, схоже, багато в чому імітують московську доктрину часів холодної війни. Уважне вивчення колишніх надсекретних чехословацьких документів з питань безпеки і розвідки дозволяє припустити, що сьогодні

ні вибір держав-мішеней визначається тими ж міркуваннями, що і під час холодної війни. Всі типи оперативних цілей, які вражаються сьогодні, фігурують у диверсійному списку радянського блоку часів холодної війни. У той час як ми спостерігаємо важливі зміни у вербуванні, **Москва продовжує покладатися на так званих «агентів-диверсантів» для проведення цих операцій з високим ступенем ризику. Ці паралелі вражають – і якщо Володимир Путін вирішить старанно слідувати за сценарієм холодної війни, то на нас попереду чекає ще більше проблем.**

Через шістдесят років після того, як Родін очолив диверсійний підрозділ КДБ, у 2024 році, таємничі пожежі почали спустошувати цивільні та військові об'єкти по всій Європі. Вони послідували за іншими, здавалося б, випадковими інцидентами, внаслідок яких були пошкоджені оптоволоконні кабелі, залізничні системи, GPS-сигнали, універмаги й заводи з виробництва боєприпасів, які почастилися після російського вторгнення в Україну. Нещодавно три високошвидкісні залізничні лінії у Франції були підірвані на світанку в день церемонії відкриття Олімпійських ігор. Об'єкти в США також зазнали ударів: у квітні потужний вибух пошкодив завод з виробництва боєприпасів у Пенсильванії, а в липні стався ще один вибух на збройовому заводі в Арканзасі. Хоча в деяких випадках країни-мішені все ще з'ясовують причини або шукають винних, Польща, Німеччина, Чехія і Данія заарештували осіб, пов'язаних з цими атаками. Уряди згаданих країн з різним ступенем упевненості відкрито заявили про відповідальність Росії.

Понад два роки після початку війни в Україні загроза спонсоріваних Росією диверсій продовжує нависати над безпекою Заходу. НАТО створило спеціальні підрозділи для моніторингу й захисту критично важливої інфраструктури. Деякі уряди запроваджують нове законодавство, а інші оновлюють стратегії національної безпеки, усвідомлюючи серйозність загрози. Правоохоронці європейського континенту тепер тісно співпрацюють, коли йдеться про підпали чи підозрілий рух кораблів.

Завдяки старанності чехословацьких спецслужб, які архівували детальні оперативні плани, посібники з диверсій, фотографії та результати диверсій і саботажу, через три десятиліття після закінчення холодної війни, ми отримуємо погляд на диверсійну доктрину Радянського блоку: мотиви, вибір цілей і тих, кому вони довіряли виконання місій.

Деморалізувати, принизити й підірвати

Згідно з доктриною, якою КДБ поділився зі своїми чехословацькими колегами в січні 1963 року, диверсійні операції переслідували потрібну мету. Вони мали бути спрямовані проти супротивника, щоб впливати на його політику і військові плани, які розглядалися як антагоністичні інтересам Москви. В ідеальному сценарії диверсійні операції мали б деморалізувати дії уряду проводити власну політику або підірвати її підтримку з боку громадськості. Кремль також розглядав саботаж як ефективний ін-

струмент підризу єдності противника. Шпигуни радянського блоку сподівалися посягти розбрат між національними політичними партіями. Москва вважала це потужним інструментом для створення розбрату всередині НАТО – французько-американські, грецько-турецькі та британсько-німецькі суперечності мали бути використані й посилені. Нарешті, як повідомляв своїм союзникам КДБ, на тактичному рівні саботаж вважався ефективним способом завдати економічної шкоди або підірвати військовий потенціал – мета, особливо важлива під час ескалації чи повномасштабної війни.

На тій же зустрічі Москва закликала своїх партнерів зосередитися на країнах, які приймали інституції, що представляли західну владу, як-от Бельгія, де розташовувалися штаб-квартира і військове командування НАТО. Франція та Німеччина були визначені як головні цілі через їхню передбачувану ключову роль у будь-якій потенційній війні під проводом Заходу. Якби інші держави вважалися життєво важливими для військової стратегії Заходу, їх би також додали до списку. Щодо більш складних або глобальних цілей, таких як Сполучені Штати, московські шпигуни пропонували завдати удару по їхніх об'єктах деінде – в ідеалі, в Латинській Америці.

Оперативні цілі

КДБ також представив своїм союзникам детальну типологію оперативних цілей. Як правило, це були системи енергопостачання: електростанції, трубопроводи, нафтопереробні заводи. У 1960-х роках диверсійний підрозділ Чехословаччини розробив плани нападу на нафтопроводи через німецькі річки Іллер та Рейн – одну з найважливіших водних артерій Європи, а також на нафтопровід Гавр-Париж, що експлуатується компанією «Трапіль».

Інфраструктура зв'язку, залізниці, мости, тунелі, порти й автомагістралі також були на вершині списку. Мета полягала в тому, щоб або фізично атакувати ці об'єкти, або вивести з ладу їхні системи сигналізації та управління. Основна увага була зосереджена на двох найбільших портах Європи – Роттердамі та Антверпені. Окрім їхнього значення для західноєвропейської промисловості й торгівлі, їх обрали і через їхню роль у транспортуванні товарів до Південного В'єтнаму в розпал війни.

Іншими важливими цілями були телекомунікаційні системи: телефонні вузли, кабелі й радарі. Їхнє знищення, особливо у воєнний час, завадило б ворогу провести скоординовану контратаку. Об'єкти ключового громадського та промислового значення також перебували на радарі диверсійних планів Москви. Серед потенційних акцій були резервуари з питною водою, хімічні заводи або склади – як, наприклад, підземне сховище в Мехерніху, що в Західній Німеччині.

Основна увага приділялася військовим об'єктам і територіям. За об'єктами зі зброєю масового знищення стежили так само ретельно, як і за об'єктами, призначеними для укриття від потенційного нападу. Урядові ядерні бомбосховища, такі як розташоване в західнонімецькому районі Арвайлер, мали бути взяті під нагляд, як і системи, що керували їхньою вентиляцією та водопостачанням.

Радянські диверсанти також прагнули завдати удару по західних спецпідрозділах, призначених для ведення партизанської війни в тилу ворога в разі радянського вторгнення до Європи. Такими об'єктами були обрані 10-та американська група спеціального призначення, що дислокувалася в Бад-Тельці і Ленгрісі, яку чехословаки ласкаво називали «Вбивці», а також один з елітних підрозділів

французької армії – 11-та парашутно-десантна бригада, що базувалася в Кальві-Корсиці.

Нарешті, були розроблені плани диверсій проти того, кого Москва вважала західними пропагандистськими центрами або центрами «психологічної диверсії». Головною метою була штаб-квартира Радіо «Вільна Європа» в Мюнхені, а також десятки дисидентів з усього радянського блоку, які працювали на мовника.

Ці операції мали супроводжуватися різними «активними заходами» – пропагандистськими трюками чи дезінформацією. У поєднанні з деструктивними диверсійними операціями вони могли ще більше поглибити існуючі розколи в західних суспільствах і політиці, спровокувати заворушення, посягти паніку і таким чином підірвати довіру до уряду або схилити громадську думку на користь Москви.

Між миром та війною

Для кожного етапу напруженості існувало доктринальне розмежування. Згідно з детальними інструкціями Служби спеціальних завдань, викладеними в жовтні 1966 року, операція, проведена в мирний час, відрізнялася від тієї, що проводилася під час кризи, ескалації чи тотальної війни. У мирний час планувальники диверсій радянського блоку зосереджувалися на менш масштабних, малопомітних атаках, які мали виглядати як нещасні випадки. Це могли бути технічні збої на транспортних лініях, випадкові пожежі або начебто випадкове біологічне чи хімічне зараження. Більш руйнівні операції, які мали б ознаки навмисних дій з боку держави, повинні були проводитися в ширших масштабах під час ескалації чи повномасштабної війни. Існувало доктринальне розмежування для кожного рівня напруженості.

Винуватці

Для проведення цих надзвичайно чутливих операцій була розгорнута складна система підготовки офіцерів та агентів розвідки, яка була викладена в статуті Служби спеціальних завдань, затвердженому міністром внутрішніх справ Чехословаччини Любомиром Штругалом у квітні 1963 року. Згідно з цим документом, офіцери, спеціально підготовлені для виконання диверсійних місій, у мирний час розміщувалися в посольствах країн-мішеней під дипломатичним прикриттям і ставили завдання керувати мережею нелегалів – офіцерів під глибоким прикриттям, які перебували за кордоном. Нелегалів навчали визначати відповідні цілі, розробляти оперативні плани, виявляти вразливі місця та поводитися з вибухівкою. Під час ескалації чи війни, як зазначалося у статуті, вони, як правило, піднімалися на вершину піраміди й замінювали офіцерів ле-

гального прикриття, які часто були відомі їхнім супротивникам і, як правило, висилалися під час кризових ситуацій.

Основу піраміди становила складна мережа агентів, якими керували нелегали. Кожен з них робив свій унікальний внесок в операцію. Нелегальні агенти – радянські громадяни або іноземці, завербовані, навчені та забезпечені іноземними документами, – мали оселитися в головній країні, призначеній для виконання спецоперацій або в якійсь третій країні, щоб допомогти в підготовці диверсій. Ця мережа також включала «агентів підтримки», які дбали про безпеку та життєздатність диверсійних груп на території противника, та «агентів-утримувачів», які надавали конспіративні квартири й адреси для прикриття. Для цілей саботажу «агенти доступу» – охоронці, інженери або телефонні оператори – були ключовими для отримання інформації про цілі, які інакше були б недоступні.

Нарешті, для проведення операції наймалася спеціальна група агентів – «агенти-виконавці» або «агенти-диверсанти». Зазвичай їх вербували за кордоном, але Москва та її союзники також тримали резерв у себе вдома, готовий до розгортання в разі війни. Це мали бути надійні, здібні, сміливі люди, які мали певні знання про те, як поводитися з різними засобами диверсій – хімічними, біологічними, вибуховими чи отруйними речовинами. Для кожної операції ці так звані «засоби ураження» або готувалися в радянському блоці фахівцями, або агенти-диверсанти навчалися виготовляти їх самостійно. Як правило, цих агентів активували (залучали до дій) через радіо-зв'язок, за допомогою шифрованого листа, кур'єра чи призначеного нелегала.

Довга тінь

Хоча під час холодної війни шпигуни радянського блоку не змогли здійснити цих зухвалих планів, атаки, з якими Європа стикається після вторгнення Росії в Україну, схоже, багато в чому віддзеркалюють диверсійну доктрину Москви часів холодної війни. Вони спрямовані проти тих країн-членів НАТО, які відіграють вирішальну роль або підтримують українські військові зусилля – тобто проти тих, хто найбільш вороже налаштований до Росії. Вони посилюються в той час, коли Захід підвищив ставки, збільшивши свою фінансову та військову підтримку України й дав згоду на використання своєї зброї на російській території – події, які Кремль розглядає як ескалацію. Вони супроводжуються активними діями або тим, що можна назвати «стратегічним вандалізмом», прикладом чого є нещодавня «справа трун» у Парижі (*йдеться про п'ять трун з написом «Французькі солдати з України», виявлених 1 червня 2024 року біля підніжжя Ейфелевої вежі у Па-*

рижі. – В. Р.), яка, ймовірно, була інсценована Росією з метою підірвати зростаючу підтримку України з боку Франції.

Спосіб дій, який ми спостерігаємо сьогодні, схоже, також імітує плани КДБ часів холодної війни. Типи цілей, які вражаються по всій Європі, фігурують у списку Москви 60-річної давнини – чи то безпосередньо пов'язані з підтримкою Заходом військових зусиль України, чи то мають суто цивільний характер. Агенти-диверсанти – особи, які не мають формальних зв'язків з Росією – продовжують вербуватися для виконання цих місій, хоча засоби, за допомогою яких вони підбираються, керуються або отримують винагороду, можливо, змінилися, демократизувалися й перемістилися в кіберпростір. Проте, незважаючи на ці зміни, як зауважив Джошуа Ровнер (*доктор філософії, помічник редактора Texas National Security Review; працював ординатором в Агенції національної безпеки та Кіберкомандуванні США, автор книги «Фіксація фактів: національна безпека та політика розвідки» у 2022 році, ми ще не бачили більш стратегічного повороту до потужних кібердиверсій, які вимагають виняткової майстерності, організації, інвестицій і необхідної дози везіння.*

Що буде далі?

Ці паралелі наводять на думку, що довга тінь радянської диверсійної доктрини продовжує визначати шлях Путіна до прихованої війни. Якщо це справді так, то на нас чекає ще більше проблем. Агенти-диверсанти можуть бути перенаправлені на політичні цілі, в тому числі на урядові штаби або штаби політичних партій. Вони також можуть намагатися завдати удару по чутливих об'єктах безпеки або школах підготовки розвідників. Наступними можуть бути засоби масової інформації або центри розслідувань, які критично ставляться до війни. Зі зростанням напруженості у світі зростають інтенсивність та сила російських спецоперацій. Ймовірно поширення диверсій та саботажу з боку Москви на об'єкти Глобального Півдня.

Яку з цієї плеяди цілей Кремль обере для наступного удару, залежить від можливостей, спроможностей та пріоритетів – чи то тактичних, спрямованих на підрив воєнних зусиль Заходу, чи то стратегічних, спрямованих на сіяння розбрату й поширення паніки на Заході. Дії Путіна, однак, не існують у вакуумі. Вони визначатимуться розвитком подій в Україні. Те, що робитиме інша сторона, також матиме ключове значення: чи збільшить Україна ескалацію використання звичайних або нерегулярних військ на російській території; як Захід вирішить реагувати, індивідуально чи через НАТО; наскільки добре кожна зі сторін розумітиме пороги ескалації свого опонента.

Данієла РІХТЕРОВА

19 серпня 2024 року

Данієла Ріхтерова, доктор філософії, доцент кафедри розвідки на факультеті воєнних досліджень Королівського коледжу Лондона. Спеціалізується на історії шпигунства часів холодної війни, таємних операціях та відносинах держави з терористами й революціонерами. Її нова книга «Спостерігаючи за шакалами: таємні зв'язки Праги з терористами та революціонерами» виходить у січні 2025 року у видавництві Джорджтаунського університету.

Джерело: <https://warontherocks.com/>

Переклад з англійської Вікторії О. Романчук, PhD

